

Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут історичних досліджень

число
13
(2) 2008

Критика
Київ 2008

Попри деякі редакційні зміни та включення нових позицій до бібліографії, цей збірник надалі відображає історіографічну ситуацію 2002 року. Автори не згадують нових російських та українських досліджень менонітів, євреїв Нового Заповіту, російських та українських сект. Найвідчутнішим пропуском у бібліографії є дисертація Оксани Безносової з Дніпропетровського університету про витоки баптистського руху в Російській імперії (1998 року). Парадокс полягає в тому, що нові архівні знахідки сучасних українських істориків (зокрема, автора цієї рецензії) про розмаїті компоненти широкого євангелістського руху, званого *штундизмом*, та історію «анти-штундистських царських законів» 1894 року (як офіційна реакція на участь селян-штундистів у Чигиринській народницькій змові) урятували б авторів збірки від помилок і надінтерпретацій у викладі історії штундистів (особливо с. 214–215, а також 22, 37, 118, 202, 208, 209, 211, 231); від відкидання ними національного, українського, компонента серед перших селян-євангелістів у модерній Росії (с. 217)². Загалом, збірник Стейнберга і Коулмена потребує подальшого редагування, зокрема виправлення помилок у написанні імені менонітських пригунів: *Huepfers* замість русифікованого *Gyupfers* (с. 190) тощо.

Втім, попри ці дрібні критичні ремарки, обидві книжки є важливим внеском до історіографії здебільшого православної народної релігійності і православної духовності модерних Росії і України. На цьому тлі відчутно бракує додаткових матеріалів про неправославні релігії східнослов'янських націй, що дадуть читачеві змогу дістати неупереджений і збалансованіший погляд на «релігію і духовність» поліетнічних країн Східної Європи.

Сергій ЖУК

**Ковальова Н., Корноєнко С., Малиновський Б.,
Михайлюк О., Морозов А. Аграрна політика в Україні
періоду національно-демократичної революції (1917–1921 рр.).**

Черкаси: Ант, 2007. 280 с.

Колективна праця співробітників Науково-дослідного інституту селянства Черкаського національного університету належить до видань, що їх дуже важко дістати, попри те, що вони заслуговують на увагу кожного зацікавленого українською історією¹. Книжка пропонує корисний огляд і опис земельної політики усіх урядів, що керували або намагалися керувати Україною упродовж революції. Кожному урядові присвячено один розділ, а вступний розділ містить загальний огляд питання і стислу характеристику дореволюційної ситуації.

² Пор.: Zhuk S. I. *Russia's Lost Reformation...* P. 270–273, 331–363.

¹ Див. також: Михайлюк О. В. *Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси*. Дніпропетровськ, 2007.

Упродовж 1917–1922 років українські селяни назагал «підтримували» лідерів міських центральних урядів остільки, оскільки ті визнавали їхні місцеві земельні рішення й не намагалися збільшити податки, здійснювати набори до війська чи конфіскувати продовольство. Проте позаяк міські політичні лідери розуміли «підтримку» в категоріях підвищення податків, забезпечення рекрутських наборів та постачання продуктів, конфлікт їх із селянством був неунікним – незалежно від того, яка партія мала владу і яку аграрну політику вона обстоювала. Іншими словами, важко уявити, що навіть ідеальна політика могла б завоювати симпатії селянства у цей період. Національні ідентичності, звісно, пом'якшували або ускладнювали соціально-економічні відмінності між владою і підданими, але у випадку охопленої революцією України складні взаємини між матеріальними вигодами й патріотизмом залишаються недослідженими й відкритими до дискусії.

У роки революції можна виокремити чотири типи сіл. Деякі не визнавали жодної зовнішньої влади й дотримувалися власних внутрішніх правил. Гуляйпільський регіон був тут найкращим прикладом. 1917 року анархісти виявилися там найчисленнішою групою. До кінця березня вони, завдяки Несторові Махну, очолили місцеві ради й взяли контроль за перерозподілом землі. Коли у квітні на місце подій приїхали активісти українських і російських партій, вони не змогли прихилити населення до себе. У липні, а згодом у вересні місцевий небільшовицький совет відкрито засудив Центральну Раду і Тимчасовий уряд й відмовився виконувати накази обох. Анархісти та їхні прихильники здомінували місцеві ради та місцеві урядові структури (громадські комітети).

Другий тип сіл визнав чинну державу та її представників, утримався від будь-яких дій у земельних питаннях, хоча 1917 року й постачав трохи продовольства та новобранців до війська. Дехто платив податки добровільно, як-от село Троїцьк на Київщині, звідки восени 1917 року надіслано 40 рублів «нашій дорогій Україні на нашу спільну мету». Вони додали, що просили би Раду повернути частину грошей для їхнього «виборчого фонду», але залишили решту на власні потреби.

У селах третього типу формальне визнання чинного державного уряду було позначене байдужістю до нього, а також перерозподілом землі – часом і без насильства.

До четвертого типу належали здебільшого села, розташовані на залізниці або головній ґрунтовій дорозі, а отже, на шляху повернення дезертирів. Чужі для місцевости, куди вони прибули, ці люди не були зацікавлені в мирі та компромісах, вони могли з'явитися й, радикалізовані більшовицькою пропагандою, чи то переконати селян захопити поміщицькі володіння, чи то просто подати приклад мародерства. Євген Чикаленко описав, як на шляху свого повернення молоді, бідні, але озброєні ветерани восени 1917 року заступали собою консервативних заможніших господарів

на чолі сільських рад. Тобто замість тих, хто толерував ненависну політику закупівель і був готовий відкласти перерозподіл земель принаймні до часу скликання Установчих Зборів, як того хотіла Центральна Рада, прийшли люди, які відстоювали непослух і миттєві рішучі дії. Новоприбулі дезертири/демобілізовані словами і діями заохочували селян експропріювати майно «багатіїв». Ці люди згодом сформували й очолили совети (що засадничо відрізнялися від сільських рад) та спілки, які поширювали свій вплив на локальному рівні.

Роль новоприбулих у місцевих радах підтверджується звітами комісарів Центральної Ради. Ситуація із советами в Росії, описана дрібними чиновниками, багато в чому була подібна, але подеколи селяни нехтували й новоствореними советами. Селяни, як підкреслено у цих звітах, не люблять утримувати місцеві органи й анітрохи не вважають сільські виконавчі функції важливими. Байдужі до виборів та влади, заклопотані восени 1917 року захопленням землі, селяни охоче «обирали» головами своїх рад та советів дезертирів та радикалізованих солдатів, які здебільшого не працювали на землі від часу їхнього дитинства. Виборці вважали їх непотрібними, хіба що способом тримати буйних новоприбулих подалі від власних справ:

Тож Матвей Свінкін хоче бути головою? Чудово. Він не трудівник – й дотепер не працював на землі. А ми маємо обробити зараз нові землі – немає часу на зволікання².

Беручи до уваги ці обставини, не варто перебільшувати вплив урядової земельної політики на розвиток подій протягом революції. Втім, важливо знати, якою була та політика, і саме в цьому полягає значення рецензованої книжки.

Автори слушно нагадують, що головною проблемою сільського господарства були не малі розміри селянських наділів, а низька врожайність та неефективність виробництва. Перерозподіл до війни давав би не більше однієї десятини на домогосподарство, що суттєво не змінило б ситуацію. 1922 року на домогосподарство припадала приблизно неповна десятина землі – коли, попри зникнення поміщиків, надалі лишалися селянські родини, які не могли звести кінці з кінцями (с. 40, 236, 240). Автори наголошують, що вже на початку століття окремі фахівці передбачили, що для вирішення земельного питання в Україні, як і по всій імперії, потрібне радше збільшення виробництва з гектара, ніж зростання загальної кількості земельних наділів, але не зазначають, скільки політичних лідерів здавали собі з цього справу. Чи есери, есдеки і націоналісти рівною мірою нехтували цією справою, тому що заради здобуття популярності й політичної влади було легше казати людям, що вирішення усіх їхніх проблем полягає в

² *Окнинский А.* Два года среди крестьян. Рига, 1936. С. 47–48.

експропріаціях у заможніших, аніж пропонувати їм способи підвищення ефективності їхнього виробництва? Чи столипінська реформа посилила чи послабила національний рух в Україні? Автори згадують, що уряд гетьмана Скоропадського спонсорував поїздки селян до німецьких фермерів, звідки ті поверталися просто-таки приголомшеними. У Німеччині вони побачили села з електрикою та готелями і фермерів з 75 десятинами землі, які жили краще за тих українських селян, хто володів понад 1000 десятин землі (с. 127). Можливо, головною тезою книжки є та, що серед усіх урядів найуспішнішим був уряд Врангеля на півдні України. Автори доводять, що його аграрна політика була найсприятливішою для селянства. Втім, тут варто взяти до уваги, що Врангель виявився в цій сфері успішнішим за інших, але, либонь, тому, що тільки його режим не лише встигнув проголосити земельні закони, а й контролював свою територію достатню кількість часу, щоб почати запроваджувати їх у життя.

Мабуть, головною вадою книжки є те, що її Автори, подібно до багатьох інших українських науковців, мають дуже обмежений доступ до англомовної літератури питання і тому не мали змоги помістити аналіз українських подій у контекст сучасних дискусій, що точаться у світовій науці. Чи 1914 року селяни Російської імперії були в кращому чи гіршому стані, ніж 1861 року? Якою мірою земельна реформа відображала інтереси інтелектуалів, а якою – селян? Які державні, антидержавні й антикомерційні упередження вплинули на професорів і професіоналів, які визначали урядову політику? Зрештою, хоча назви розділів чітко свідчать про авторське зацікавлення урядовою політикою, це зовсім не відобразилося у назві книжки. Тобто будь-хто, зацікавлений у «політиці» Махна, шукатиме потрібної йому позиції під іншими назвами.

Степан ВЕЛИЧЕНКО

Істина Лесі Українки та метод Оксани Забужко

**Забужко Оксана. Notre Dame D'Ukraine:
Українка в конфлікті міфологій.**

Київ: Факт, 2007. 640 с.

Нова книжка Оксани Забужко знову виявилася зовсім *не тим*, чого очікували від цієї авторки. Ось уже кілька років письменниця справно тримає інтригу зі своїм новим романом «Музей покинутих секретів», не втомно анонсує його *щонайближчу* появу, а тим часом, мовби мимохідь, «із-під поли», видає то поетичне вибране, то есеї про помаранчеву революцію, то передруки своїх давніших книжок про «Фортінбраса», Шевченка та Франка. Втім, із цього погляду нинішній текст постає досить амбівалентним: з одного боку, «Notre Dame D'Ukraine» таки й справді не є отим довгоочікуваним романом-«музеєм», з другого – виявляється не чим іншим, як «інтелектуальним романом» (чи, точніше, його завершенням)